

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Facultatea de Studii Europene
Școala doctorală „Paradigma europeană”

*Comportamentul religios – de la psihologie la o
perspectivă transdisciplinară*

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător științific:
Prof. univ. dr. Basarab Nicolescu

Doctorand:
Gabriela Ligia Popescu

Cluj-Napoca
2014

CUPRINSUL REZUMATULUI TEZEI DE DOCTORAT

CUPRINSUL TEZEI.....	3
CUVINTE – CHEIE.....	6
ARGUMENT.....	6
INTRODUCERE.....	7
PREZENTAREA SINTETICĂ A CAPITOLELOR TEZEI.....	14
CONTRIBUȚII PERSONALE.....	25
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	26

CUPRINSUL TEZEI

INTRODUCERE

CAPITOLUL 1. Transdisciplinaritatea și metodologia transdisciplinară

1.1. Cadrul apariției transdisciplinarității

1.1.1. Evoluția cunoașterii și reconsiderarea relației Subiect - Obiect

1.1.2. Știința modernă și raționalitatea reduționistă

1.1.3. Reconsiderarea conceptului de Realitate

1.2. Devenirea conceptului de transdisciplinaritate

1.2.1. De la cunoașterea disciplinară la cea transdisciplinară

1.2.2. Disciplinaritate, Pluridisciplinaritate, Interdisciplinaritate și

Transdisciplinaritate

1.2.3. Definierea transdisciplinarității

1.3. Metodologia transdisciplinară

1.3.1. Axioma ontologică

1.3.2. Axioma logică

1.3.3. Axioma epistemologică

1.4. Aspecte ale transdisciplinarității

1.5. Atitudinea transdisciplinară

1.6. Concluzii

CAPITOLUL 2. Comportamentul uman

2.1. Conceptul de comportament. Definiții

2.1.1. Abordări ale comportamentului

2.2. Modele explicative ale comportamentului

2.2.1. Teoriile psihanalitice

2.2.2. Teoria behavioristă

2.2.3. Teoriile cognitive

2.2.4. Teoriile umaniste

2.3. Procese psihice implicate în modularea comportamentului

2.4. Mijloace de investigare a comportamentului

2.5. Criterii de clasificare ale comportamentului

2.6. Concluzii

2.7. Contribuții personale

CAPITOLUL 3. Psihologia religiei și comportamentul religios

3.1. Introducere în contextul psihologiei religiei

3.1.1. Obiectul psihologiei religiei

3.1.2. Direcții de studiu în psihologia religiei

3.2. Conceptul de comportament religios

3.2.1. Modele explicative ale comportamentului religios

a. Modelul psihodinamic

b. Modelul behaviorist

c. Modelul social

d. Modelul cognitiv

e. Modelul umanistico-existențial

f. Modelul transpersonal

3.3. Multidimensionalitatea vieții religioase în psihologie

3.4. Procese psihice implicate în modularea comportamentului religios

3.5. În loc de concluzii. Limitele studiului disciplinar

3.6. Contribuții personale

CAPITOLUL 4. Comportamentul religios o perspectivă transdisciplinară

4.1. Necesitatea perspectivei transdisciplinare în studiul comportamentelor religioase

4.2. Comportamentul religios din perspectiva axiomei logice

4.2.1. Rugăciunea

4.2.2. Ritul

4.2.3. Sacrificiul sau Jertfa

4.2.4. Crearea de mituri

4.3. Comportamentul religios din perspectiva axiomei ontologice

4.3.1. Sfințenia sau viața mistică

4.3.2. Contemplarea – meditația în prezența sacralului. Experiența mistică.

4.4. Concluzii. Complexitatea comportamentului religios

4.5. Contribuții personale

CAPITOLUL 5. Studiul transdisciplinar al comportamentului religios. Rezultate

Empirice

5.1. Identificarea semnificației comportamentului religios

5.1.1. Obiectivele cercetării

5.1.2. Participanții

5.1.3. Procedura

5.1.4. Rezultatele studiului

5.1.5. Concluziile studiului

5.2. Înțelegerea comportamentului religios ca Terț

5.2.1 Obiectivele cercetării

5.2.2 Participanții

5.2.3 Procedura

5.2.4 Rezultatele studiului

5.2.5. Concluziile studiului

5.3. Identificarea comportamentelor religioase

5.3.1. Obiectivele cercetării

5.3.2. Participanții

5.3.3. Procedura

5.3.4. Rezultatele studiului

5.3.5. Concluziile studiului

5.4. Concluziile capitolului

5.5 Contribuții personale

CAPITOLUL 6. Concluzii generale

6.1. Concluzii

6.2. Contribuții personale și direcții de studiu

Bibliografie

Bibliografie principală

Bibliografie secundară

Dicționare și Enciclopedii

e-bibliografie

Rezumat în limba română

Rezumat în limba engleză

ANEXE

Cuvinte - cheie: *transdisciplinaritate, transreligios, Terț Ascuns, Terț inclus, unitate deschisă, comportament religios, complexitate, trans - limbaj, dinamica contradictorie, trans - iubire, atitudine transdisciplinară, unitate, nivel de Realitate, nivel sensibil la sacru, unificare.*

ARGUMENT

Formularea unei perspective transdisciplinare asupra comportamentului și a comportamentului religios în special, este posibilă doar pornind de la o abordare disciplinară, în acest caz a psihologiei. Perspectiva transdisciplinară are rolul de a rafina și a împlini studiile disciplinare.

Abordarea transdisciplinară a comportamentului religios s-a bazat în primul rând pe abordările din psihologia religiei, iar prin intermediul analizei acestor abordări din perspectiva grilei transdisciplinare, au fost generate semnificații ale comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar. Aceste semnificații constituie la rândul lor, un argument important pentru necesitatea unei abordării transdisciplinare, ca o completare a uneia disciplinare, în studierea comportamentului religios.

Această lucrare vizează deci, transgresarea cunoașterii disciplinare a psihologiei religiei, subliniind necesitatea abordării transdisciplinare, prin atingerea unei obiectivități subiective și a unei subiectivități obiective. Opoziția dintre subiectiv-obiectiv a fost depășită prin acceptarea caracterului complex al comportamentului religios, fiind astfel valorificat ternarul {obiectivitate – subiectivitate – complexitate} al metodologiei transdisciplinare. Acest ternar reprezentând coloana vertebrală a prezentei lucrări. Alt ternar care susține lucrarea este reprezentat de {cunoaștere – înțelegere – ființă}; toate studiile realizate în cadrul acestei lucrări fiind străbătute de acest ternar. Înțelegerea se poate realiza doar prin unificarea celor două forme de cunoaștere, contradictorii dar

complementare. Unificarea la nivelul ființei se realizează deci, prin unificarea cunoașterii interioare cu cea exterioară, cunoașterea rațională cu cea tainică. Iar înțelegerea reprezintă, de fapt, comunicarea armonioasă dintre Subiect și Obiect.

Văzut din perspectivă transdisciplinară, comportamentul religios este lecturat prin intermediul metodologiei transdisciplinare, ca terț inclus, ca acces al persoanei în Terțul Ascuns, recunoscându-se astfel caracterul complex. Comportamentul religios este rezultatul interacțiunii simultane a tuturor nivelurilor de realitate ale Subiectului, deoarece înțelegerea comportamentului religios, nu se poate realiza de pe un singur nivel de Realitate.

În concluzie, comportamentul religios aparține și se manifestă la nivelul tuturor nivelurilor de realitate, omul tinzând la unificare prin integrarea sacrului. De asemenea, comportamentul religios, este văzut ca atitudine, trăire și faptă, față de sacru, și poate deveni un limbaj, sau un trans-limbaj. Comportamentul religios face posibilă comunicarea între ființele umane prin raportare la sacru, mijlocește comunicarea între om și divinitate și se referă la o comunicare pentru sine și în sine, presupunând acordarea gesturilor la trăire și gând, implicând o vibrație la unison a întregii ființe.

INTRODUCERE

Această teză a oferit cadrul construirii unei perspective transdisciplinare asupra comportamentului și a comportamentului religios în special, pornind de la abordarea disciplinară oferită de psihologie. Perspectiva transdisciplinară întregește și îmbogățește studiile disciplinare, interdisciplinare sau multidisciplinare ale psihologiei, psihologiei religiei, neurofiziologiei, biologiei credinței etc.. Cercetările disciplinare, deși sunt de o mare importanță și profunzime, nu reprezintă decât ”licăriri în întunericul ignoranței despre ceea ce suntem de fapt”¹.

Inițierea și desfășurarea unui studiu transdisciplinar a comportamentului religios a avut la bază o permanentă interogație, asupra a ceea ce reprezintă cunoașterea interioară ca proces de autodevenire și cunoașterea exterioară ca modalitate de raportare la realitate.

Întrebările care au alimentat acest studiu sunt variate: Ce este comportamentul religios? Cum a fost studiat comportamentul religios până în prezent? Cum abordează

¹ Polkinghorne, 2006, p.72.

psihologia comportamentul religios? Ce aduce nou transdisciplinaritatea în abordarea comportamentul religios? Ce reprezintă comportamentul religios pentru omul modern? Este nevoie de comportament religios? De ce ar trebui studiat comportamentul religios din punct de vedere transdisciplinar? Care sunt comportamentele religioase ale omului modern? Cât de importante sunt comportamentele religioase pentru omul modern? Care ar fi beneficiile unei abordări complementare a comportamentului religios: din perspectivă disciplinară, pluridisciplinară, multidisciplinară și interdisciplinară, respectiv transdisciplinară? Cum ar influența abordarea transdisciplinară psihologia și metodologia sa?

Aceste întrebări au generat *obiectivul general* al studiului și anume:

- formularea unei perspective transdisciplinare asupra comportamentului și a comportamentului religios în special, pornind de la abordarea disciplinară, a psihologiei.

De asemenea, *obiectivele specifice* care se doresc a fi atinse prin această lucrare sunt:

- descrierea abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios;
- analiza abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios, prin evidențierea aspectelor pozitive, dar și a limitelor acestuia din perspectivă transdisciplinară;
- identificarea semnificației comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar;
- identificarea modalității de integrare a comportamentului religios în viața omului modern din perspectivă transdisciplinară;
- argumentarea necesității unei abordări transdisciplinare, ca o completare a unei abordări disciplinare, în studierea comportamentului religios.

Descrierea abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios.

În contextul psihologiei religiei, comportamentului religios i s-a atribuit o grilă² de interpretare, care cuprinde criterii precum intenționalitatea, integralitatea, dinamicitatea și semnificația culturală. Analizând aceste criterii, se poate considera că psihologia religiei se referă, de fapt, la fenomenele interne, prin intenționalitate fiind implicate procesele psihice energizante; prin integralitate și dinamism, face referire la constituirea și dezvoltarea personalității. Pe lângă criteriile caracteristice fenomenelor interne de influențare a

² Fizzotti, E., 2007, pp. 78-80.

comportamentului, se află și fenomenele externe, reprezentate prin criteriul de semnificație culturală; comportamentul religios fiind aici determinat și determinant. Individualitatea psihică nu este statică, ci ea are un puternic caracter dinamico - evolutiv. Comportamentul religios constituie în acest sens, o parte integrantă din experiența de viață a persoanei, acestea evoluând împreună.

Fizzotti identifică modele explicative ale comportamentelor religioase, care corespund principalelor curente în psihologie. Aceste modele oferă o modalitate de lecturare și interpretare a semnificației psihologice a comportamentului religios.

Cercetările din psihologia religiei au pornit de la ipoteza că viața religioasă nu este reductibilă la o singură dimensiune, ci prezintă un întreg spectru de dimensiuni ce pot fi concentrate în jurul a trei nuclee:

- credința³ - considerată ca sistem de convingeri și motivații,
- experiența religioasă - trăirea afectivă, sentimentul religios,
- practica religioasă - ca ritual.

În mod tradițional, în studiul diferențelor individuale, psihologia se referă la trei domenii și anume: cogniție, afect și comportament. Domeniul cogniție se referă la credință și la modul în care este conceptualizat aspectul ideologic al religiei. Domeniul afect se referă la sentimente și atitudini emoționale. Comportamentul se referă la fapte și acțiuni. Psihologia religiei studiază diferențele individuale din aceste trei puncte de vedere {cogniție - afect - comportament}.

Spilka, Hood, Hunsberger și Gorsuch⁴, ajung la concluzia că un comportament religios rezultă din interacțiunea mai multor variabile și anume: variabilele ce țin de cogniție (credința și valorile religioase) cât și componentele afective. În viziunea autorilor, comportamentul religios reprezintă de fapt funcționarea acestor două domenii.

Comportamentul religios este corelat cu alte componente, Fizzotti propunând o viziune ce se referă la o „realitate cu mai multe dimensiuni”⁵, iar Spilka, Hood, Hunsberger și Gorsuch identifică comportamentul ca suma componentelor sale - credință, valoare, afectivitate și obicei.

$$\text{Comportament religios} = (\text{credință} * \text{valoare}) + (\text{credință} * \text{afectivitate}) + \text{obicei}$$

³ Leak și al. 1999.

⁴ Spilka, Bernard, Hood, Ralph, Hunsberger, B., Gorsuch, Richard, 2003, p. 34.

⁵ Fizzotti, E., op. cit., p. 79.

Autorii menționați intuiesc multidimensionalitatea vieții religioase, deși se referă la un singur nivel de realitate; aceștia nu identifică însă, caracterul integrator al comportamentului religios și nici interacțiunea dintre componente, la nivelul comportamentului reunindu-se atât cogniția, cât și afectivitatea.

Analiza abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios, prin evidențierea aspectelor pozitive, dar și a limitelor acestuia din perspectivă transdisciplinară.

Ca viziune de ansamblu asupra psihologiei religiei, se observă scindarea fenomenului religios, deși psihologia religiei își propune abordarea fenomenului religios ca realitate concretă, unitară. Se poate constata, deci, o tendință tot mai mare spre fragmentare și spre aprofundarea unui domeniu cât mai țintit.

În „Omul și religia sa”, Catalan⁶ subliniază necesitatea de viziune unitară asupra fenomenului religios, spunând că religia nu poate fi redusă doar la aspectele sale emoționale, sentimentale, subiective ori la dimensiunea sa socială sau la aspectul ritual, ci dimpotrivă, este vorba de o totalitate, în care intervin credințe, practici, sentimente, atitudini personale și sociale.

Pentru a cunoaște omul din punct de vedere psihologic, sau din punctul de vedere al psihologiei religiei, sunt necesare refacerea fragmentelor, fenomen greu realizabil, din cauza neînțelegerilor de la nivel metodologic și conceptual dintre diferitele discipline.

Din dorința psihologiei de a fi recunoscută și de a se impune ca disciplină științifică s-a ajuns la un nivel ridicat de reduționism. Reduționismul se referă aici la explicarea proceselor spirituale în termeni de procese psihice, care, la rândul lor, sunt explicate prin procesele biologice (fiziologice, anatomice, neurologice etc.), care, la rândul lor, sunt explicate prin procesele fizice sau chimice. Cu alte cuvinte, un om de știință care se conformează doar viziunii comunității sale științifice monodisciplinare cade în capcana de a reduce spiritualitatea la materialitate. De pildă, fenomenul religios a fost redus pe rând la emoție, afect, trebuință, convingere etc.. Trebuie să se țină cont, că dezideratul este cunoașterea omului, nu doar partea sa religioasă, biologică sau psihică. Întregul nu se reduce doar la suma părților. Realitatea este alcătuită din relații iar întregurile au o semnificație care o depășește pe aceea a părților.

⁶ Catalan, J. F, 1997, p. 16.

Identificarea semnificației comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar.

Din punct de vedere transdisciplinar, al axiomei logice, comportamentul religios reprezintă terțul inclus, iar terțul inclus unește. În acest caz, comportamentul religios devine limbaj, comunică ceva. Această comunicare se realizează pe nivele de realitate diferite. Este vorba de o comunicare pentru sine, în sine, care presupune acordarea gesturilor la trăire și gând, o vibrație la unison a întregii ființe prin rugăciune, ritual, sacrificiu.

Comportamentul religios, văzut ca atitudine, înțeles că trăire și faptă, față de sacru, poate fi un limbaj, un trans-limbaj, deoarece, acesta face posibil dialogul între ființele umane prin raportare la sacru. Omul poate deveni o ființă unificată în sine și cu sine, doar prin și după integrarea sacrului.

Se poate vorbi de o înclinație naturală, despre un impuls universal a fiecăruia spre religiozitate sau spiritualitate. Putem face afirmația că există în fiecare o predispoziție spirituală, o sensibilitate sau o deschidere spre sacru. Această capacitate de a fi deschis sau receptiv, aparține unui alt nivel de realitate. Așa cum predispozițiile genetice aparțin nivelului biologic, iar predispozițiile psihice (temperament, aptitudini) aparțin nivelului psihic, tot așa și predispoziția spiritual - religioasă aparține altui nivel de realitate.

Nivelul sensibil la sacru se referă la capacitatea sau atitudinea omului de "a fi deschis" de a recepta informația. La nivelul sensibil la sacru sunt integrate premisele dialogului. În termeni de comunicare, nivelul sacrului este purtătorul codului prin intermediul căruia este descifrată informația. Nivelul sensibil la sacru facilitează comunicarea omului cu Terțul Ascuns. Totuși, experiența religioasă este greu asimilabilă unui nivel de realitate. Comunicarea omului cu Terțul Ascuns, presupune capacitatea de a dialoga dar și capacitatea de a asculta, de a da și de a primi în același timp. Nivelul sensibil poartă cu el disponibilitatea omului de a da și de a primi. Astfel, omul devine o ființă unificată în sine și cu sine, doar prin și după integrarea sacrului.

O precizare trebuie făcută, și anume, că un comportament religios nu aparține unui singur nivel de realitate, ci, acesta aparține și se manifestă la nivelul tuturor nivelurilor de realitate, omul tinzând la unificare prin integrarea sacrului. Toate nivelurile de realitate purtând în sine potențialul experienței religioase⁷.

⁷ Newberg, A., d'Aquili, E., Rause, V., 2008.

Identificarea modalității de integrare a comportamentului religios în viața omului modern din perspectivă transdisciplinară.

Înțelegerea unui comportament religios din punct de vedere transdisciplinar se poate realiza doar printr-o unificare la nivelul ființei a celor două forme de cunoaștere, contradictorii dar complementare, și anume cunoașterea interioară cu cea exterioară, cunoașterea rațională cu cea tainică. În absența acestei unificări nu se poate vorbi de înțelegere sau de comunicarea armonioasă dintre Subiect și Obiect, ci de confuzie. De asemenea, înțelegerea sau găsirea sensului presupune unirea cunoașterii cu trăirea.

În contextul acestei lucrări, comportamentul religios dobândește sensul de terț inclus, care unește contrariile aparent ireconciliabile, din punct de vedere psihologic; comportamentul religios devenind manifestare exterioară și trăire interioară într-un alt nivel de realitate, care presupune relația cu sacralul. De asemenea, rolul major al comportamentului religios este de a asigura comunicarea persoanei cu divinitatea, dar în același timp, practicarea anumitor comportamente asigură dobândirea unei identități; comportamentul religios asigură deci, realizarea în același timp a identității și a comuniunii.

Legătura dintre corpul fizic și corpul psihic este mediată de corpul spiritual {corp fizic - corp psihic - corp spiritual}. Cuvântul, gestul, trăirea religioasă sunt considerate expresii ale credinței; actul de credință având ca și indicatori gestul, cuvântul și trăirea religioasă, ultimul înțeles ca vibrație interioară; Credința și expresia ei, viața religioasă, reprezintă o nevoie existențială, o nevoie de sens; aceasta fiind determinată de nevoia de sens a omului; omul religios, omul total, omul complet se află la intersecția dintre spiritual și material; de asemenea, credința se caracterizează prin prezența îndoielii, care poate fi temperată de nevoia de sens; Cuvântul, gestul, trăirea religioasă asigură legătura cu divinul.

În context transdisciplinar, comportamentul religios, pe lângă sensul de terț inclus, asigură intrarea persoanei în Terțul Ascuns. Comportamentul religios asigură legătura cu divinul și stă la baza raportării voite, conștiente și libere a omului la divinitate, raportare generată de nevoia de sens a omului.

Argumentarea necesității unei abordări transdisciplinare, ca o completare a unei abordări disciplinare, în studierea comportamentului religios.

Metodologia transdisciplinară îmbogățește celelalte discipline, aducându-le clarificări noi și necesare, care nu pot fi generate de o metodologie disciplinară; totuși metodologia transdisciplinară nu înlocuiește metodologia fiecărei discipline.

Transdisciplinaritatea propune un dialog între diferite discipline, un dialog, care nu se poate realiza pornind de la conceptele uneia sau alteia, deoarece un dialog presupune o punere în comun. Ceea ce au în comun toate disciplinele este subiectul. Un subiect, care de-a lungul istoriei, a fost considerat obiect, un obiect al studiilor științifice, ce a fost disecat, formalizat sau manipulat.

Împletirea disciplinelor se realizează sub semnul terțului inclus, într-o Realitate care este în același timp unitate deschisă și pluralitate complexă. Realitatea este, deci transdisciplinară, reclamând o viziune unificată a științelor exacte și a științelor umane.

Pe lângă dialogul între discipline, transdisciplinaritatea, propune și un dialog între Subiect și Obiect. Acestea sunt distincte, separate, dar în același timp sunt unite prin Terțul Ascuns. Prin intermediul terțului ascuns, acestea se află într-o relație dinamică, păstrându-și însă identitatea. Ternarul Subiect - Obiect - Terț Ascuns reprezintă cele trei fațete ale unei singure și aceleiași Realități.

Transdisciplinaritatea propune luarea în considerare a unei realități multidimensionale, structurate pe nivele multiple, care să înlocuiască realitatea unidimensională, pe un singur nivel a gândirii clasice. Fiecare nivel fiind înzestrat cu propriul set de legi, diferit de cel al celorlalte niveluri; un nivel fiind ceea ce este, deoarece toate celelalte există în același timp, dar niciun nivel nu reprezintă un loc privilegiat de înțelegere a celorlalte niveluri.

De pildă, în psihologie, comportamentul religios este abordat ca un factor integrator, la nivelul căruia se întâlnesc credința, valoarea în sens de etică, afectivitatea și obiceiul, comportamentul căpătând astfel unicitate. Psihologia recunoaște aspectul complex al comportamentului religios, prin niveluri de organizare, iar prin modelul transpersonal reușește să integreze și aspectul spiritual în ecuația înțelegerii comportamentului religios. Ceea ce lipsește și ceea ce omite psihologia, deși identifică aspectul multidimensional al comportamentului religios, este că la nivelul acestuia se unifică contrarii ireconciliabile pe un singur nivel de realitate. La nivelul comportamentului religios, se unifică manifestările exterioare și trăirile interioare într-un alt nivel de realitate, care presupune relația cu sacrul. La nivelul comportamentului se reunesc atât cogniția, cât și afectivitatea, corpul individual și corpul social. Comportamentul religios mijlocește însă, relația omului cu divinitatea.

PREZENTAREA SINTETICĂ A CAPITOLELOR TEZEI

CAPITOLUL 1. Transdisciplinaritatea și metodologia transdisciplinară.

Acest capitol abordează cadrul și contextul care a determinat apariția transdisciplinarității, din punct de vedere al evoluției cunoașterii și al reconsiderării relației Subiect - Obiect cât și a conceptului de Realitate. De asemenea, capitolul contribuie la argumentarea necesității unei abordări transdisciplinare, prin clarificarea termenului de transdisciplinaritate și prin demonstrarea caracterului de complementaritate față de alte discipline, cât și prin asigurarea coerenței abordării transdisciplinare care se poate dezvolta firesc de pe terenul disciplinar.

În cadrul acestui capitol este prezentată metodologia transdisciplinară care are scopul de a îmbogăți celelalte discipline, aducându-le astfel clarificări noi și indispensabile, care nu pot fi generate de o metodologie disciplinară. Metodologia transdisciplinară se bazează pe trei piloni, trei axiome metodologice, și anume:

- Axioma ontologică
- Axioma logică
- Axioma epistemologică

De asemenea am considerat importantă prezentarea aspectelor transdisciplinarității, cât și a atitudinii transdisciplinare, care se referă la concilierea contrariilor prin rigoare, deschidere și toleranță.

Transdisciplinaritatea s-a născut din dorința de dialog, adică stabilirea unei relații prin cuvânt, sau mai degrabă stabilirea unei relații dincolo de cuvânt – idee ce ni se pare adecvată conceptului de transdisciplinaritate. Transgresarea perechii binare, a lui doi, a dualităților prin introducerea terțului, are ca scop unic unitatea cunoașterii, care este în permanență deschisă.

Un dialog se realizează între Subiect și Obiect. Acestea sunt distincte, separate, dar în același timp sunt unite prin Terțul Ascuns. Prin intermediul Terțului Ascuns, acestea se află într-o relație dinamică, păstrându-și însă identitatea. Ternarul Subiect - Obiect - Terț Ascuns reprezintă cele trei fațete ale unei singure și aceleiași Realități.

Un dialog propus este și cel între diferite discipline. Viziunea transdisciplinară propune o împletire a disciplinelor, sub semnul terțului inclus, într-o Realitate care este în același timp unitate deschisă și pluralitate complexă. Realitatea este, deci transdisciplinară, reclamând o viziune unificată a științelor exacte și a științelor umane.

Cercetarea disciplinară se referă la cel mult unu și același nivel de realitate, însă o cercetare transdisciplinară propune verticalitatea străbaterii mai multor niveluri de realitate. Transdisciplinaritatea propune luarea în considerare a unei realități multidimensionale, structurate pe nivele multiple, care să înlocuiască realitatea unidimensională, pe un singur nivel a gândirii clasice. Fiecare nivel fiind înzestrat cu propriul set de legi, diferit de cel al celorlalte niveluri; un nivel fiind ceea ce este, deoarece toate celelalte există în același timp, dar niciun nivel nu reprezintă un loc privilegiat de înțelegere a celorlalte niveluri. De asemenea, existența unui dialog între discipline, nu se poate întemeia pe conceptele uneia sau alteia, dialogul presupunând o punere în comun. Ceea ce au în comun toate disciplinele este Subiectul.

La nivelul ființei umane, se regăsește atitudinea de conciliere, o atitudine transculturală și transreligioasă, adică ceea ce traversează și depășește culturile și religiile.

CAPITOLUL 2. Comportamentul uman.

Acest capitol este dedicat definirii și clarificării termenului de comportament așa cum îl înțelege psihologia. În acest scop, sunt descrise modelele explicative ale comportamentului așa cum au marcat evoluția psihologiei, prin marile curente: de la psihanaliză și behaviorism până la teoriile umaniste.

Având în vedere că psihologia se definește ca știința care se ocupă cu studiul psihicului și fenomenelor psihice, am considerat necesară descrierea proceselor psihice care sunt implicate în modularea comportamentului cât și a mijloacelor de investigare a comportamentului, utilizate în această lucrare.

Psihologia a conferit comportamentului uman un statut privilegiat în istoria ei, acesta devenind chiar obiect de studiu. Există numeroase clasificări și definiții ale comportamentului uman, fiecare abordare este diferită în funcție de paradigma teoretică în care se plasează cel care îl definește sau în funcție de perioada istorică în care s-a formulat definiția.

Comportamentul a fost pe rând: un rezultat al interacțiunii sau al conflictului dintre instanțele psihicului, apoi a devenit un rezultat direct al acțiunii mediului extern, al socialului, al culturalului, cuprinzând restrictiv sfera reacțiilor obiective și observabile fiind modificat prin recompense și pedepse, apoi, a fost filtrat de paternuri cognitive, ca ulterior să devină o tendință înnăscută de dezvoltare a abilităților constructive și sănătoase, sau tendință de satisfacere ierarhică a nevoilor umane, fiind o reacție determinată de anumite nevoi.

Continuând cu analiza, comportamentul uman a fost redus, pe rând, la statutul de instanță psihică, sau la acțiune observabilă, externă. Reducționismul acestor abordări, se referă ori la confundarea subiectului cu obiectul, ori la concentrarea asupra distanței dintre subiect și obiect. Ca o consecință a acestui reducționism nivelurile de realitate sunt reduse la unul singur. Subiectului i se recunoaște importanța în abordarea umanistă, când Rogers identifică semnificația experienței personale, alături de cunoașterea științifică în înțelegerea comportamentului uman.

”Știința există doar în oameni [...] cunoașterea, chiar și cea științifică, constă doar în ceea ce este acceptabil la nivel subiectiv. Cunoașterea științifică poate fi comunicată doar celor pregătiți subiectiv s-o primească. Metodologia științifică [...] este o cale de a mă împiedica să mă înșel singur cu privire la ideile mele subiective, formulate creativ, care s-au născut din relația dintre mine și materialul meu”⁸ ;”știința își are originea în experiența imediată, subiectivă a persoanei și se bazează pe ea. Izvorăște din trăirea internă, deplină, [...] trăire ce poate fi comunicată doar parțial și imperfect”⁹ .

Prin urmare, orice act comportamental al omului are o premisă și o mediere psihică: imaginea senzorială a stimulului, o componentă emoțional - afectivă (pozitivă sau negativă - plăcere, satisfacție, bucurie - aversiune, insatisfacție, suferință), o stare de necesitate (trebuință, interes), o pregătire și planificare mintală, un reglaj de tip involuntar sau voluntar etc..

De asemenea, comportamentul suportă și influențe și determinisme exterioare, dar în același timp, comportamentul desfășurat în plan extern, prin traiectoria și efectele sale, influențează în sens invers conținuturile și mecanismele psihice interne, cât și mediul în care se desfășoară. Astfel, unitatea funcțională psihic - comportament are un caracter circular și indisolubil. Omul fiind și o ființă socială, existența și activitatea sa sunt organic integrate unui anumit mediu socio - cultural.

Psihologia identifică influențele asupra nivelului psihicului venite de la alte psihicuri sau de la celelalte niveluri, precum cel biologic, prin mecanismele neurofiziologice, de asemenea, recunoaște influența pe care o are nivelul psihic asupra celorlalte psihicuri - pe același nivel de realitate, dar și asupra celorlalte niveluri, de pildă

⁸ Rogers, C., 2008, p. 306.

⁹ Idem, p. 312.

psihosomatica. Deși recunoaște aceste influențe, cercetarea psihologică se referă la un singur nivel de realitate.

CAPITOLUL 3. Psihologia religiei și comportamentul religios.

În realizarea lucrării de față am considerat necesară realizarea unei scurte introduceri în contextul psihologiei religiei, prin prezentarea istoriei sinuoase a acesteia, cu încercările de identificare a obiectului de studiu cât și prezentarea direcțiilor actuale de studiu în psihologia religiei. Acest capitol este unul important, deoarece prezintă conceptul de comportament religios așa cum este elaborat de psihologia religiei. De asemenea, sunt descrise modelele explicative ale comportamentului religios, așa cum au evoluat de la modelul psihodinamic și behaviorist, până la cel umanist și transpersonal.

La nivelul acestui capitol se realizează o analiză a abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios, prin evidențierea aspectelor pozitive, a faptului că psihologia a identificat caracterul complex și multidimensional al experienței religioase, dar și a limitelor acesteia din perspectivă transdisciplinară.

Am considerat necesară analiza psihologiei, prin prezentarea proceselor psihice implicate în modularea¹⁰ comportamentului religios, tocmai pentru a demonstra caracterul descriptiv al psihologiei, care riscă să nu mai vadă pădurea de copaci. Acest fapt, deși benefic pentru îmbogățirea cunoașterii, nu face decât să piardă din vedere aspectul general și unitar al cunoașterii – ca limită a unui studiu disciplinar.

Istoria psihologiei religiei a cunoscut pe rând declinul și renașterea. Dacă inițial a existat o dorință acerbă de a pătrunde cele mai intime colțuri ale sufletului pentru a identifica resorturile care determină credința, acest interes, deși existent nu s-a mai manifestat cu asemenea amploare. În jurul anilor '60 interesul cercetătorilor a scăzut, fapt care se datorează în parte dorinței psihologiei de a se alinia modelului fizicii, necesității de a se distanța de filosofie, cât și tendinței psihologilor de a se distanța de subiectele considerate tabu, sau de subiecte care puteau fi considerate ca aparținând filosofiei sau teologiei.

Câteva aspecte legate de psihologia religiei se referă la dificultățile acestei discipline de a se autodefini și de a-și găsi un obiect de studiu general acceptat de specialiști. De asemenea, un punct important, care mai persistă și azi, este acela cu privire

¹⁰ Preferăm termenul de modulare a comportamentului, celui de modelare, deoarece considerăm că acesta exprimă mai bine caracterul determinat al comportamentului. Termenul de modelare comportamentală fiind utilizat cu precădere de către psihologia comportamentală.

la diferențele între spiritualitate și religie sau religiozitate. Perspectiva confuză a psihologiei religiei, în ceea ce privește obiectul său, este influențată și de paradigma teoretică de apartenență a specialiștilor ei, de abordare dinamică, behavioristă sau transpersonală, deci și a diferențelor de limbaj și de metodologie.

De pildă, psihologia religiei a fost considerată știința despre psihic sau suflet care studiază relația omului cu Dumnezeu, accentul căzând pe relație; sau care studiază fenomenele psihice care însoțesc relația omului cu Dumnezeu, accentul căzând pe fenomenele psihice; sau care studiază trăirea psihică orientată spre religie, sau comportamentul religios, la nivelul faptelor observabile, scopul final fiind înțelegerea fenomenului religios.

Sintetizând, psihologia religioasă¹¹ se adresează, fenomenelor observabile și le explică parțial prin raportare la funcțiile vieții subiective. Scopul și obiectivele psihologiei vizează descoperirea și explicarea nașterii credinței, evoluția acesteia și modurile în care se reflectă în convingerile și atitudinile individuale. Astfel, psihologia recurge la studierea motivațiilor, a intențiilor, a trăirilor afective, a direcției de orientare a scopului vieții și a mijloacelor pe care le folosește, în cadrul acestor relații individuale ale omului cu Dumnezeu.

Dacă definițiile asupra psihologiei religiei au variat, atunci și obiectul de studiu a fost și el neclar. Acesta a fost reprezentat de modalitățile experienței religioase, de stările psihice, de conduita persoanei credincioase, apoi de conștiința religioasă cât și de realizarea unor tipologii.

Toate aceste tatonări se datorează unor căutări ale oamenilor în general și oamenilor de știință în particular, în vederea identificării sensului. Psihologia a oferit nenumărate și fecunde studii privind fenomenele psihice implicate în diferite manifestări religioase.

Lucia Iorga¹² consemna că psihologul, fie că este credincios sau nu, trebuie să fie un observator imparțial al faptelor pe care le supune investigațiilor sale. Dar acest fapt, ar însemna să uităm tocmai că religia este o problemă a omului, că ea se referă la om, la destinul său, la existența sa, indiferent dacă acest om este cercetătorul, psihologul sau participantul supus investigației.

Oferind o sinteză a teoriilor din psihologie, Vergote subliniază caracterul deschis, social al religiei, subliniind faptul că psihologia trebuie să-și stabilească singură obiectul

¹¹ Moldovan, I., 2001, pp. 20- 22.

¹² Iorga, L., 2007, p. 84.

său, religia nu este doar individuală, ci este o realitate prezentă în cultură. Realitatea religioasă la care se referă psihologia este întotdeauna cea a oamenilor care au devenit religioși în interiorul comunităților religioase.

Ca viziune de ansamblu asupra psihologiei religiei, se observă scindarea fenomenului religios, deși psihologia religiei își propune abordarea fenomenului religios ca realitate concretă, unitară. Se poate constata o tendință spre o fragmentare tot mai mare și spre aprofundarea unui domeniu cât mai țintit.

În „Omul și religia sa”, Catalan¹³ subliniază faptul că religia nu poate fi redusă doar la aspectele sale emoționale, sentimentale, subiective și nici la dimensiunea sa socială sau la ritualul său, este vorba de o totalitate, în care intervin credințe, practici, sentimente, atitudini personale și sociale.

Pentru a cunoaște omul din punct de vedere psihologic, sau din punctul de vedere al psihologiei religiei, sunt necesare refacerea fragmentelor, fenomen greu realizabil, din cauza neînțelegerilor de la nivel metodologic și conceptual.

Trebuie să se țină cont, că dezideratul este cunoașterea omului, nu doar partea sa religioasă, biologică sau psihică. Întregul nu se reduce doar la suma părților. Realitatea este alcătuită din relații iar întregurile au o semnificație care o depășește pe aceea a părților.

Oare asamblând toate informațiile oferite de psihologie până la ora actuală, putem ajunge la o cunoaștere unitară asupra omului? Omul este o asamblare extraordinară de complicată de trăiri, convingeri, comportamente, nevoi, credințe, cogniții, voință etc., sau mai degrabă de quarci, gluoni și electroni?

”Nu înțelegem ce suntem, dar ar trebui să rezistăm oricărei prezentări sărăcite a naturii umane, care tăgăduiește sau trivializează experiența umană fundamentală”¹⁴.

CAPITOLUL 4. Comportamentul religios - o perspectivă transdisciplinară.

Acest capitol este unul esențial pentru lucrare, deoarece susține necesitatea perspectivei transdisciplinare în studiul comportamentelor religioase. De asemenea, capitolul a oferit cadrul unui răspuns la întrebarea: ce este comportamentul religios din punct de vedere transdisciplinar? Am oferit răspunsul așa cum s-ar pricepe un psiholog ghidat de spiritul transdisciplinar.

¹³ Catalan, J. F., 1997, p. 16.

¹⁴ Polkinghorne, J., 2006, p.74.

Comportamentul religios este descris din perspectiva axiomei logice, ca terț inclus și anume, ca rugăciune, rit, sacrificiu și crearea de mituri. Dacă ne referim la comportamentul religios ca fiind terțul inclus, atunci comportamentul religios unește. Comportamentul religios devine limbaj. Comportamentul religios, văzut ca atitudine, înțeles că trăire și faptă, față de sacru, poate fi un limbaj, un **trans-limbaj**, deoarece, acesta face posibil dialogul între ființele umane prin raportare la sacru. Omul poate deveni o ființă unificată în sine și cu sine, doar prin și după integrarea sacrului.

Comportamentul religios este abordat și din perspectiva axiomei ontologice, iar în acest context acesta asigură intrarea persoanei în Terțul Ascuns, prin contemplarea - meditația în prezența sacrului și prin sfințenie sau viață mistică.

Am inițiat lectura comportamentului religios prin intermediul metodologiei transdisciplinare, pornind de la ideea că pentru a înțelege un comportament religios, trebuie să înțelegem interacțiunea tuturor nivelurilor de realitate care există și interacționează simultan. De asemenea, am ținut cont de faptul că un comportament religios nu poate fi "rupt" de omul care îl experimentează într-un context social, cultural și particular.

Ideea care străbate capitolul este cea de terț inclus și Terț Ascuns, terțul fiind cel care unește contrariile, iar, în cazul acestei lucrări, comportamentul religios este cel care unește. Comportamentul religios este deci înțeles ca rezultatul interacțiunii nivelurilor biologic, psihic și sensibil la sacru, care interacționează simultan. Din acest punct de vedere, la nivelul comportamentului se găsește unificarea, legătura dintre trăirile interne, subiective, genetice, neurologice, psihologice cu exteriorul, obiectivul, socialul, culturalul. Cele două medii sunt contradictorii în același nivel de realitate, dar sunt unificate în alt nivel de realitate prin intermediul comportamentului.

În acest context, comportamentul religios devine limbaj, comunică ceva, trimite un mesaj pentru celălalt, pentru sine și pentru divinitate. Este vorba de o comunicare pentru sine, în sine, care presupune acordarea gesturilor la trăire și gând, o vibrație la unison a întregii ființe prin rugăciune, ritual, sacrificiu sau crearea de mituri, ca terț inclus.

De pildă, rugăciunea nu este doar un act de credință sau convingere, ea presupune cuvânt, trăire, dar și gesturi; rugăciunea fiind în același timp și cuvânt și gest și trăire, într-un alt nivel de realitate. Rugăciunea, ca terț, asigură o comunicare între nivelurile de realitate proxime, de pildă între nivelul biologic și nivelul psihic, sau între cel psihic și cel sensibil la sacru; fluxul de conștiință traversând toate nivelurile de realitate. Omul, prin rugăciune, ca atitudine de deschidere spre Dumnezeu, participă cu întreaga ființă.

Comunicarea omului cu Terțul Ascuns, presupune capacitatea de a dialoga dar și capacitatea de a asculta, de a da și de a primi în același timp. Nivelul sensibil poartă cu el disponibilitatea omului de a da și de a primi. Iar pentru a dăruia este important ca în primul rând, să-l primesc pe celălalt, iar pentru a-l primi pe celălalt este necesar să mă dăruiesc lui. Cu alte cuvinte, pentru ca un dialog să existe, să devină adevărat este necesar ca celălalt care este diferit de mine, să fie primit, tolerat în sens transdisciplinar, adică să mă regăsesc în el, dar fără să fie eu însumi. Sau mai poate însemna asumarea propriei vulnerabilități și limite pentru a deveni mai puternic, unitar, prin raportarea permanentă la sacru.

Comportamentul religios înseamnă în acest caz intrarea persoanei în Terțul Ascuns, iar prin intermediul contemplării și sfințeniei omul tinde la asemănarea cu Dumnezeu.

Omul care tinde la asemănarea cu Dumnezeu, sau omul dornic de ascensiunea spirituală, are ca premisă esențială credința. Credința fiind o stare de așteptare a comuniunii pe care Dumnezeu o oferă, dar este și răspuns la chemarea lui Dumnezeu; credința este deci, așteptare sau acceptare și răspuns sau chemare. Unirea cu Dumnezeu este sau devine astfel cunoaștere și iubire. Iubirea provoacă cunoașterea, iar cunoașterea legitimează iubirea.

Dorința omului care tinde la asemănarea cu Dumnezeu este de a intra în relație cu Dumnezeu, iar aceasta nu este o simplă curiozitate, ci este o vocație și o atracție interioară irezistibilă.

CAPITOLUL 5. Studiul transdisciplinar al comportamentului religios. Rezultate Empirice.

Studiul transdisciplinar al comportamentului religios pornește de la ternarul {cunoaștere – înțelegere – trăire}.

Studiile prezentate în cadrul acestui capitol vizează identificarea semnificației comportamentului religios, prin *cunoaștere*, *înțelegerea* comportamentului religios ca Terț și identificarea comportamentelor religioase, prin *trăire*.

Capitolul este rezultatul analizei și înțelegerii din punct de vedere transdisciplinar a comportamentului religios. În realizarea acestui demers, s-au realizat trei studii, iar rezultatele acestora au fost analizate și interpretate prin intermediul analizei tematice. Coloana vertebrală, care străbate și hrănește cele trei studii este reprezentată de ternarul {cunoaștere - înțelegere - ființă}.

Înțelegerea unui comportament religios din punct de vedere transdisciplinar se poate realiza doar printr-o unificare la nivelul ființei a celor două forme de cunoaștere,

contradictorii dar complementare, și anume cunoașterea interioară cu cea exterioară, cunoașterea rațională cu cea tainică. În absența acestei unificări nu se poate vorbi de înțelegere sau de comunicarea armonioasă dintre Subiect și Obiect, ci de confuzie. De asemenea, înțelegerea sau găsirea sensului presupune unirea cunoașterii cu trăirea. Deci, prin interpretare se poate accede la unitatea înțelegerii, care creează legătura dintre datele concrete ale cercetării, care sunt produsul subiectivității participanților și subiectivitatea cercetătorului care acordă un sens și o semnificație altor sensuri și semnificații. Această dublă filtrare fiind esențială în construirea înțelegerii.

O mențiune importantă cu privire la aceste studii, se referă la utilizarea analizei reflexive. Aceasta, a reprezentat o componentă vitală în realizarea studiilor cât și în analiza și interpretarea datelor. Complexitatea dialectică și hermeneutică a fost sporită datorită subiectivității datelor, a participanților la studii cât și datorită propriei subiectivități.

Caracteristicile generale ale studiilor realizate, se referă la:

- faptul că studiile au presupus interacțiunea față în față cu participanții, cooperarea cu aceștia, în același timp studiile au fost dependente de gradul de motivare și de participare, de deschidere și de sinceritate al participanților;
- studiile au explorat percepțiile participanților cu privire la comportamentele religioase, perspectiva acestora asupra credinței, în același timp datele obținute au putut fi interpretate în multiple moduri, ținând de capacitatea de analiză al cercetătorului, și de propriile convingeri și percepții de care suntem conștienți;
- s-au obținut cantități mari și diverse de date.

Primul studiu a avut ca scop identificarea sensului și semnificației comportamentului religios, prin identificarea modului în care participanții și-au reprezentat comportamentul religios. De asemenea s-a vizat identificarea relației dintre trăirile interne și manifestarea lor exterioară, relația dintre corp și psihic, dintre corpul psihic și corpul fizic; având în vedere că studiul se referă la comportamentele religioase intervine și un al treilea termen și anume, sacrul. Legătura dintre corpul fizic și corpul psihic fiind deci mediată de corpul spiritual.

La baza elaborării acestui studiu a stat ternarul cunoaștere - înțelegere - ființare. Astfel că sensul comportamentului religios este generat de reprezentări cu privire la ce înseamnă un comportament religios cât și de preferința în realizarea unor comportamente. În urma realizării analizei tematice am identificat următoarele teme:

- Comportamentul religios ca ”stil de viață, cu orientare predominant spre sine, spre altul și spre societate;
- Comportamentul religios ca o serie de atitudini față de Dumnezeu, ca manifestare exterioară a credinței legătura dintre trăirea interioară și manifestarea ei exterioară, cu orientare spre relația cu sacrul;
- Comportamentul religios atitudine față de reprezentări ale credinței;
- Comportamentul religios ca ansamblul de manifestări exterioare.

Aceste perspective asupra comportamentului religios se regăsesc și în cercetările psihologiei care vizează studierea concretului psihologic, adică fapte, reacții, comportamente religioase măsurabile, pe care le pune în legătură cu intențiile și semnificațiile persoanei, obținându-se astfel legătura dintre afectivitate și expresia comportamentală a acesteia. În contextul acestei lucrări, comportamentul religios dobândește sensul de terț inclus, care unește contrariile aparent ireconciliabile, din punct de vedere psihologic; comportamentul religios devenind manifestare exterioară și trăire interioară într-un alt nivel de realitate, care presupune relația cu sacrul. De asemenea, rolul major al comportamentului religios este de a asigura comunicarea persoanei cu divinitatea, dar în același timp, practicarea anumitor comportamente asigură dobândirea unei identități; comportamentul religios asigură deci, realizarea în același timp a identității și comuniunii.

Al doilea studiu, a avut ca scop înțelegerea comportamentelor religioase, ca expresie a trei verbe: *a spune, a face și a simți*. Ternarul {obiectivitate – subiectivitate – complexitate} a stat la baza realizării acestui studiu. Caracterul obiectiv este prezent la nivelul comportamentelor vizibile, al faptelor, al gesturilor, iar caracterul subiectiv este la nivelul trăirilor, emoțiilor, sentimentelor. Întâlnirea faptelor, al gesturilor cu trăirile se realizează la nivelul cuvântului. Studiul face referire la identificarea relației, legăturii dintre trăirile interne și manifestarea lor exterioară la relația dintre corp și psihic, dintre corpul psihic și corpul fizic; având în vedere că studiul se referă la comportamentele religioase intervine și un al treilea termen - sacrul. Legătura dintre corpul fizic și corpul psihic este mediată de corpul spiritual {corp fizic - corp psihic - corp spiritual}. În urma realizării analizei tematice am identificat următoarele teme:

- Cuvântul, gestul, trăirea religioasă sunt considerate expresii ale credinței; actul de credință având ca și indicatori gestul, cuvântul și trăirea religioasă, ultimul înțeles ca vibrație interioară;
- Credința și expresia ei, viața religioasă, reprezintă o nevoie existențială, o nevoie de sens; credința fiind determinată de nevoia de sens a omului; omul religios, omul

total, omul complet se află la intersecția dintre spiritual și material; de asemenea, credința se caracterizează prin prezența îndoielii, care poate fi temperată de nevoia de sens;

- Credința este o modalitate de modelare a realității; credința devine o grilă de interpretare a realității;
- Cuvântul, gestul, trăirea religioasă asigură legătura cu divinul; comportamentul religios poate asigura intrarea persoanei în Terțul Ascuns;
- Viața religioasă are valoare individuală și este un element subiectiv, devenind raportarea conștientă și liberă a omului la divinitate;
- Credința devine un aspect esențial al existenței, fiind o componentă naturală, centrală; cu rol de orientare, ce are la bază nevoia de sens;
- Unitatea dintre cuvânt, gest și trăire sugerează unitatea comportamentului religios; între cele trei aspecte ale comportamentului există o relație de interinfluență, de complementaritate dar și de congruență și constanță;

În context transdisciplinar, comportamentul religios, pe lângă sensul de terț inclus, asigură intrarea persoanei în Terțul Ascuns. Comportamentul religios asigură legătura cu divinul și stă la baza raportării voite, conștiente și libere a omului la divinitate, raportare generată de nevoia de sens a omului.

Ultimul studiu a urmărit identificarea modalității de integrare a comportamentelor religioase în contextul vieții cotidiene, cât și trăirile și gândurile asociate diferitelor comportamente. Autoobservația, a stat la baza elaborării acestui studiu; imersia observatorului în aceeași situație cu cea pe care o observă, cât și dubla sa postură de obiect și subiect al investigației, a avut ca scop înțelegerea mai profundă a lumii cercetate.

Comportamentul religios, văzut în context transdisciplinar se referă la aspectul de terț inclus, care unește contrariile unui nivel de realitate pe un alt nivel de realitate. De pildă, contrariile care aparțin nivelului biologic, reprezentate de influențele de ordin genetic sunt conciliate cu manifestările și influențele de natură neurofiziologică, la nivelul psihic. De asemenea, contrariile nivelului psihic, trăirile interne sunt conciliate cu manifestările exterioare, cu influențele sociale și culturale, la nivelul sensibil la sacru etc.. Comportamentul religios reprezintă intrarea persoanei în Terțul Ascuns. Comportamentul religios asigură în acest sens legătura cu divinul și stă la baza raportării omului la divinitate, raportare generată de nevoia de sens a omului.

CONTRIBUȚII PERSONALE

- oferirea unei perspective transdisciplinare asupra comportamentului și asupra comportamentului religios, pornind de la abordarea disciplinară oferită de psihologie;
- argumentarea necesității unei abordării transdisciplinare, ca o completare a unor abordări disciplinare, în studierea comportamentului religios;
- realizarea unei analize a abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios, din perspectivă transdisciplinară;
- identificarea semnificației comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar;
- din punct de vedere transdisciplinar, comportamentul religios este rezultatul interacțiunii simultane a tuturor nivelurile de realitate ale Subiectului, niciun nivel nefiind un loc privilegiat pentru înțelegerea comportamentului religios;
- comportamentul religios aparține și se manifestă la nivelul tuturor nivelurilor de realitate, omul tinzând la unificare prin integrarea sacrului;
- comportamentul religios, văzut ca atitudine, trăire și faptă, față de sacru, poate fi un limbaj, un trans-limbaj, deoarece, acesta face posibil dialogul între ființele umane prin raportare la sacru, și între om și divinitate;
- am identificat comportamentul religios sub două aspecte, ca terț inclus, ce unește cuplul de contrarii A și non-A; și ca intrare a persoanei în Terțul Ascuns;
- identificarea nivelului sensibil la sacru, care se referă la capacitatea de a fi deschis sau receptiv la sacru; afirmarea existenței unei predispoziții spirituale, a unei sensibilități sau a unei deschideri spre sacru. Așa cum predispozițiile genetice aparțin nivelului biologic, iar predispozițiile psihice (temperament, aptitudini) aparțin nivelului psihic, tot așa și predispoziția spiritual-religioasă aparține altui nivel de realitate;
- nivelul sensibil la sacru facilitează comunicarea omului cu Terțul Ascuns, prin disponibilitatea omului de a da și de a primi, de a se uni în timp ce rămâne separat;
- credința traversează toate nivelurile de realitate ale ființei; credința este în același timp risc și curaj, o certitudine și o îndoială dar și unire și separare;
- nivelului sensibil la sacru îi aparțin opusele separare și unire, deoarece, acolo unde există credință, există tensiunea dintre participarea la absolut și separarea de el.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinaritatea. Manifest*, traducere din limba franceză de Horia Mihail Vasilescu, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Nicolescu, Basarab, *Noi, particula și lumea*, traducere din limba franceză de Vasile Sporici, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Nicolescu, Basarab, *Ion Barbu. Cosmologia „Jocului secund”*, postfață de Pompiliu Crăciunescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004a.
- Nicolescu, Basarab și Camus Michel, *Rădăcinile libertății*, traducere de Carmen Lucaci, Editura Curtea Veche Publishing, București, 2004b.
- Nicolescu, Basarab, *Știința, sensul și evoluția. Eseu asupra lui Jakob Böhme*, Ediția a III-a, prefață de Antoine Faivre, traducere din limba franceză de Aurelia Batali, Editura Cartea Românească, București, 2007.
- Nicolescu, Basarab, *Moartea astăzi*, Editura Curtea Veche, București, 2008.
- Nicolescu, Basarab, *Ce este realitatea? Eseu în jurul gândirii lui Stéphane Lupasco*, traducere din limba franceză de Simona Modreanu, Editura Junimea, Iași, 2009.
- Nicolescu, Basarab, *De la Isarlîk la Valea uimirii (I). Interferențe spirituale*, Editura Curtea Veche, București, 2011.
- Nicolescu, Basarab, *De la Isarlîk la Valea uimirii (II) Drumul fără sfârșit*, Editura Curtea Veche, București, 2011.
- Nicolescu, Basarab, „Physique contemporaine et Tradition occidentale”, în *3e Millénaire*, nr. 2, mai-iunie, 1982, pp. 10-12.
- Nicolescu, Basarab and Cilliers, Paul, ”Complexity and transdisciplinarity – Discontinuity, levels of Reality and the Hidden Third”, în *Futures*, Vol. 44, nr. 8, octombrie 2012, p. 711–718, 2012.
- *Nicolescu Basarab: neobosit căutător de adevăr*, Editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, 2012.
- Nicolescu, B., ”Methodology Of Transdisciplinarity – Levels Of Reality, Logic Of The Included Middle And Complexity”, în *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*, Vol. 1, nr.1, pp.19-38, 2010.
- ”Transdisciplinary approaches of the Dialogue between Science, Art and Religion in the Europe of Tomorrow”, Contributions to the International Congress held in

- Sibiu, 9-11 September 2007, Editor: Basarab Nicolescu, Magda Stavinschi, Curtea Veche, București, 2008.
- Nicolescu, Basarab, "Levels of Reality and Non-reductionism- Jung, Pauli, Lupasco Confronted with the Psychophysical Issue / Niveluri de realitate și non-reducționism - Jung, Pauli, Lupasco în fata problemei psihofizice", în *Convorbiri literare*, Iași, nr. 12, Decembrie, 2008.
 - Nicolescu, B., "If Science and Religion Accept to Dialogue, Then the Blind Will See and the Deaf Will Hear", în *Transdisciplinary in Science and Religion*, nr. 6, Curtea Veche, București, 2009.
 - Thierry, Magnin, *Între știință și religie, Căutare a sensului în lumea de azi*, traducere din limba franceză de Simona Modreanu, prefață de Basarab Nicolescu, Editura Junimea, Iași, 2007.
 - Thierry, Magnin, *A deveni tu însuși în lumina științei și a Bibliei*, traducere din limba franceză de Alexandra Corina Stavinschi, Editura Curtea Veche, Colecția Știință și Religie, București, 2007b.
 - Thierry, Magnin, *Întâlnire cu infiniturile - rugăciunile unui preot-savant*, traducere din limba franceză de Anca Rotescu, Editura Curtea Veche, 2009.
 - Roderick, L. J., "Deciphering Interdisciplinary and Transdisciplinary Contributions", în *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*, Vol. 1, pp. 111-116, 2010.
 - Memelis, G., Iosif, A., Răileanu, D., "A Transdisciplinary Perspective on the Concept of Reality", în *Transdisciplinary in Science and Religion*, nr. 6, Curtea Veche, București, 2009.
 - Memelis, G., Iosif, A., Răileanu, D., *Realitatea transdisciplinară: o fuziune de orizonturi ale teologiei, științei și filosofiei*, Editura Curtea Veche, Colecția Știință și Religie, București, 2010.
 - *Cel mai greu în viață este să-ți găsești locul* - interviu cu Basarab Nicolescu. Autor: Ovidiu Simonca în *Observator Cultural*, nr. 517, 19 martie 2010.
 - *Esențial este să-ți găsești locul pe acest Pământ* - interviu cu Basarab Nicolescu. Autor: Tudor Călin Zarojanu în *România Literară*, nr. 12, 2010.
 - Catalan, Jean- Francois, *Omul și religia sa*, Editura Polimark, București, 1997.
 - Fizzotti, Eugenuio, *Sette e nuovi movimenti religiosi*, Paoline Editoriale Lillbri, San Paolo, 2007.

- Iorga, Lucia, *De la ateism la sfințenie: O abordare psihologică a motivației comportamentului religios*, Editura Elena Francisc Publishing, București, 2007.
- Leak, G, Fish, S., "Development and initial validation of a measure of religious maturity", în *International Journal for the Psychology of Religion*, nr.9 , pp. 83–104, 1999.
- Moldovan, I., *Introducere în psihologia vieții religioase*, Editura Logos'94, Cluj-Napoca, 2001a.
- Moldovan, I., *Psihologia vieții religioase*, Editura Logos'94, Cluj-Napoca, 2001b.
- Newberg, A., Eugene d'Aquili, Vince Rause, *De ce nu dispare Dumnezeu - Știința creierului și biologia credinței*, Curtea Veche, colecția Știința și religie, București, 2008.
- Newberg, A., Mark Robert Waldman, *Cum ne schimbă Dumnezeu creierul - Descoperirile inovatoare ale unui prestigios neurolog*, Curtea Veche, colecția Știință și religie, București, 2009.
- Polkinghorne, J., *Quarci, haos și creștinism*, Curtea Veche, colecția Știința și religie, București, 2006.
- Polkinghorne, J., *Teologia în contextul Științei*, Curtea Veche, colecția Știința și religie, București, 2010.
- Rogers, Carl, *A deveni o persoană. Perspectiva unui psihoterapeut*, Editura Trei, 2008.
- Spilka, Bernard, Hood, Ralph, Hunsberger, B., Gorsuch, Richard, *The psychology of religion, third edition, an empirical approach*, Guilford, New York, 2003.